

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗЛОЧИНІВ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

В.І. Бакун

*випускник Національного університету оборони України
імені І.Д. Черняховського, полковник*

Постановка проблеми. Проблема зміцнення законності та правопорядку, запобігання злочинності в Збройних Силах залишається досить актуальною.

У Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 р. (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 р. № 1209) визначені основні проблеми, які потребують розв'язання. Серед них: недосконалість нормативно-правового, організаційного, фінансового, кадрового та інформаційного забезпечення профілактики правопорушень; неналежний рівень комплексних запобіжних заходів, спрямованих на усунення причин і умов учинення правопорушень, та профілактичної роботи з особами, схильними до їх вчинення.

Недостатній рівень дослідження проблем попередження злочинності в армії, обґрунтованості заходів її протидії вкрай негативно позначається на ефективності боротьби з нею у Збройних Силах України.

Актуальність проблеми зростає також і в зв'язку давно назрілою необхідністю вдосконалення нормативно-правових актів, що регламентують попередження злочинів у Збройних Силах України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми попередження злочинності досліджувались у працях вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема: В.В. Голіни, О.М. Джужи, А.П. Закалюка, В.В. Лунєєва та ін. Проте питання індивідуального попередження злочинів у Збройних Силах та інших військових формуваннях дослідженні недостатньо.

Мета статті полягає у дослідженні сучасного стану індивідуального попередження злочинів у Збройних Силах України.

Основні результати дослідження. В кримінології, нормативно-правових актах, літературі вживаються близькі за значенням терміни «попередження», «профілактика», «припинення» та «запобігання».

Частина науковців розмежовує терміни «попередження» та «профілактика», пов'язуючи їх з різними рівнями, напрямками та видами діяльності.

Так, поняття попередження злочинності Зелінський А.Ф. визначає: «систему заходів, які вживає суспільство для того, щоб стримувати зростання

злочинності і, по можливості, знизити її реальний рівень шляхом усунення та нейтралізації її причин та умов, що їй сприяють (профілактики), а також через запобігання та припинення окремих конкретних злочинів» [1, с. 140].

Профілактика розуміється як сукупність заходів уповноважених законом суб'єктів щодо нейтралізації, блокування, обмеження дії причин та умов, які детермінують злочинну поведінку [2, с. 12].

Голіна В.В., Зелінський А.Ф. усі форми та заходи превентивного характеру об'єднують терміном «попередження», а під «профілактикою» розуміють заходи щодо усунення або нейтралізації криміногенних чинників. Така позиція уявляється нам обґрунтованою та найбільш прийнятною. Частина ж науковців використовують ці поняття як синоніми.

Співвідношення понять «профілактика», «припинення» та «запобігання» найбільш точно, на наш погляд, надано Івановим Ю.Ф. та Джужою О.М. Під профілактикою злочинності розуміють багаторівневу систему державних і громадських цілеспрямованих заходів щодо виявлення, усунення, нейтралізації причин та умов злочинності. Виходячи з цього, профілактика розглядається як діяльність з усунення, нейтралізації чи ослаблення факторів, які породжують злочинність або сприяють їй.

Припинення полягає в діях, спрямованих на зупинення злочинної діяльності, що вже почалася, та на недопущення настанню злочинного результату.

Запобігання є діяльністю держави та суспільства, спрямованою на утримання злочинності на можливо мінімальному рівні через усунення її причин й умов, а також на недопущення та припинення конкретних злочинів [3, с. 165].

Залежно від ієрархії причин та умов злочинності виділяють три основних рівні її запобігання: загальносоціальний, спеціально-кримінологічний та індивідуальний [4, с. 179].

Індивідуальне запобігання злочинам розглядають як вид запобігання злочинності щодо конкретної особи.

Погляди вчених на зміст запобігання та попередження злочинів на індивідуальному рівні близькі за змістом. Поняття індивідуального попередження злочинів визначають як:

– «діяльність державних і утворених відповідно до закону недержавних органів, організацій та їх представників з виявлення осіб, від яких, судячи з об'єктивно встановлених даних, можна очікувати вчинення злочинів, і надання на них і їх навколишнє соціальне мікросередовище позитивного коригуючого впливу» [5, с. 456].

– «діяльність державних органів і громадськості у виявленні осіб, що своєю поведінкою засвідчили схильність до злочинів, і спрямування на них попереджувального впливу засобами виховання, допомоги, контролю, який здійснюється з метою усунення чи нейтралізації конкретних причин і умов, що сприяють злочинам за допомогою заходів, що не мають характеру покарання» [6, с. 63–64].

– «діяльність державних та недержавних органів, організацій та їх представників по виявленню осіб, від яких, судячи з їхньої поведінки, можна очіку-

вати вчинення злочину, надання впливу на них і їх навколишнє середовище з метою позитивної корекції поведінки цих осіб, ліквідації або нейтралізації криміногенних факторів, що діють в даному середовищі» [7, с. 163].

Наведені вище визначення об'єднують наявність суттєвих ознак індивідуального попередження злочинів:

- це діяльність спеціально уповноважених на це органів;
- така діяльність представляє собою цілеспрямований вплив, направлений на конкретну особу, як носія соціально значимих якостей;
- особа, яка піддається впливу, має відмінну від інших членів суспільства ознаку – схильність до вчинення злочину;
- мета діяльності полягає у здійсненні позитивного впливу на особу та її навколишнє середовище.

Крім цього ряд авторів наголошують, і з цим не можна не погодитись, що така діяльність поєднує в собі і процес виявлення осіб, схильних до вчинення злочинів (з огляду на певні обставини, вчинення злочинів, якими більш вірогідно, ніж іншими членами суспільства).

Метою індивідуального попередження є позитивна корекція особистості, що тягне зміну її поведінки від антигромадської до законослухняної.

Узагальнюючи погляди вчених на завдання індивідуальної профілактики виділимо головні з них:

- виявлення осіб, схильних до вчинення злочинів;
- вивчення цих осіб і джерел негативного впливу на них;
- прогнозування індивідуальної поведінки;
- планування заходів індивідуального попередження;
- здійснення коригуючого впливу на особу;
- контроль досягнення мети індивідуального попередження та фіксація (документування) його процесу і досягнутих результатів.

Об'єктом індивідуального попередження злочинної поведінки є особа. З огляду на основні характеристики особи, коригуючий вплив має бути направлений на:

- поведінку і спосіб життя особи;
- кримінологічно значущі особистісні характеристики людини, які визначають деформацію її поведінки;
- кримінологічно значущі психофізіологічні особливості (в міру їх схильності виправленню, зміни, лікуванню);
- безпосередні умови несприятливого формування та життєдіяльності особистості в побутовому оточенні (насамперед у сім'ї), у сферах праці, навчання, дозвілля, в інших мікросоціальних групах, у першу чергу антигромадської спрямованості, а також неблагополучні умови індивідуального буття;
- елементи несприятливої життєвої ситуації, які об'єктивно мають криміногенний характер і існують досить тривалий час [7, с. 164].

З аналізу запропонованих у кримінологічній літературі класифікації методів індивідуального запобігання злочинів найбільш доречним, на наш погляд, є їх поділ на: переконання, надання допомоги, примус.

Чинне законодавство передбачає проведення індивідуального попередження з особами, які перебувають на різних видах профілактичного обліку. Зокрема:

- звільненими з місць позбавлення волі, які відбували покарання за умисний злочин і в яких судимість не знято або не погашено у встановленому законом порядку;
- засудженими за вчинення злочинів, виконання вироку щодо яких не пов'язано із позбавленням волі;
- особами, яким було винесено офіційне застереження про неприпустимість учинення насильства в сім'ї;
- психічно хворими, які є суспільно небезпечними і перебувають на спеціальному обліку в закладах охорони здоров'я тощо.

Постановка особи на профілактичний облік певною мірою пов'язано із застосуванням обмежень конституційних прав і свобод громадянина. Порядок взяття на профілактичний облік осіб встановлюється інструкціями Міністерства внутрішніх справ України.

Суб'єктами попередження злочинності є державні органи, громадські організації, посадові особи та окремі громадяни, які здійснюють діяльність, пов'язану з виявленням, усуненням причин і умов злочинності, її певних видів та конкретних злочинів, а також запобігання вчинення злочинів з боку осіб, схильних до їх вчинення.

Індивідуальне попередження злочинів здійснюється спеціалізованими суб'єктами, для яких така діяльність відноситься до основних завдань та функцій. Це органи суду, прокуратури, внутрішніх справ, податкової міліції, юстиції, митна та прикордонна служби, внутрішні війська, наукові й навчальні спеціалізовані юридичні установи та ін.

Отже, розглянувши основні положення індивідуального попередження злочинів у суспільстві в цілому, звернемось до шляхів вирішення цієї проблеми в окремих центральних органах виконавчої влади.

Ще у 2004 р. наказом Державної митної служби України було затверджено Положення про профілактику правопорушень, пов'язаних із здійсненням службової діяльності працівниками митної служби України [8].

У цьому документі під індивідуальною профілактикою правопорушень розуміють заходи індивідуального впливу на свідомість і поведінку осіб з числа працівників митної служби, дії яких можуть призвести до вчинення злочинів, пов'язаних з виконанням покладених на них службових обов'язків, з метою попередження виникнення у них злочинного умислу і його практичної реалізації.

Об'єктом профілактики правопорушень є: працівники митної служби, які при здійсненні службових обов'язків своїми діями або бездіяльністю вчиняють правопорушення, що не містять ознак злочину; передумови та обставини, що можуть призвести до негативних явищ під час здійснення службової діяльності працівниками митної служби або функціонування об'єктів митної інфраструктури.

Суб'єктами профілактики правопорушень у митній службі України були визначені:

– Управління внутрішньої безпеки та Управління кадрів Департаменту кадрового забезпечення та роботи з персоналом Державної митної служби України;

– підрозділи внутрішньої безпеки та підрозділи по роботі з особовим складом митних органів, спеціалізованих митних установ і організацій;

– керівники та начальники інших структурних підрозділів Держмитслужби України, митних органів, спеціалізованих митних установ і організацій у межах своєї компетенції.

Основними методами індивідуальної профілактики правопорушення є переконування і правозастосування.

Метод переконування передбачає: роз'яснення (особі, стосовно якої здійснюється профілактичний захід, допущених нею помилок і порушень); засудження протиправної поведінки; вплив на свідомість особи, стосовно якої здійснюється профілактичний захід (з метою формування у неї бажання відмовитись від дій, що можуть призвести до вчинення злочинів).

Метод правозастосування передбачає можливість застосування до особи, стосовно якої здійснюється профілактика правопорушення, дисциплінарних або громадських заходів впливу, а в окремих випадках – в ініціюванні питання щодо притягнення до інших видів відповідальності, передбачених законодавством.

Підставою для індивідуальної профілактики правопорушення визначено наявність достовірної інформації (яка підлягає обов'язковій попередній перевірці уповноваженими посадовими особами митної служби) про те, що конкретна особа або група осіб з числа працівників митної служби здійснили вчинки, що не містять складу злочину, але є умовою або формальною підставою для притягнення їх до дисциплінарної відповідальності.

Подібним чином, шляхом затвердження відповідних Інструкції (положення) питання попередження злочинів на індивідуальному рівні серед власних співробітників було у свій час врегульовано в Державній прикордонній службі України та Державній міграційній службі України [9, 10]. У виданих у цих службах документах окремо наголошується на зв'язок проведення профілактичних заходів з працівниками (військовослужбовцями) та виконанням покладених на цих осіб службових обов'язків.

Деякі відмінності пов'язані з визначенням об'єктів індивідуальної профілактики. В Державній прикордонній службі України, до них крім працівників входять і військовослужбовці. Завданням індивідуальної профілактики розглядається не тільки недопущення злочинів, а й інших правопорушень.

У Державній прикордонній службі України передбачена й можливість проведення негласної профілактики, під якою розуміють комплекс заходів, що проводиться без доведення до відома особи (осіб) мети, підстав та ініціаторів зазначених заходів.

Право прийняття рішення про проведення профілактичного заходу у Державній прикордонній службі України було надано посадовим особам внутрішньої безпеки, в залежності від категорії займаних посад військовослужбовців та працівників, з якими здійснюється індивідуальна профілактика.

У Державній міграційній службі України уповноваженими на здійснення профілактики правопорушень були визначені підрозділи або посадові особи, уповноважені на виконання функцій протидії корупції і здійснення кадрового забезпечення (територіального органу Державної міграційної служби України), керівники та начальники інших структурних підрозділів, територіальних органів.

Рішення про індивідуальну профілактику відносно працівників або військовослужбовців цих служб повинно бути обґрунтовано та приймається уповноваженими посадовими особами на підставі достатньої, перевіреної інформації.

У зазначених документах передбачено документальне забезпечення профілактичних заходів.

Проведення перевірки інформації відносно працівника Державної міграційної служби України, яке проводилось з метою визначення її достовірності, повноти та об'єктивності оформлюється у формі доповідної записки. Працівник, стосовно якого проведено індивідуальну профілактику правопорушення, ознайомлюється з її результатами під підпис перед поданням доповідної записки про результати індивідуальної профілактики. Подібним чином були вирішені ці питання і у Державній прикордонній службі України.

Результати перевірки та доповідь про проведені заходи з індивідуальної профілактики в Державній прикордонній службі України доповідаються старшим начальникам у формі рапортів. Особа, стосовно якої проведено індивідуальну профілактику, має право надати письмові пояснення та зауваження щодо проведення профілактичних заходів. Пояснення та зауваження додаються до рапорту щодо проведення індивідуальної профілактики.

У Збройних Силах України заходи з індивідуальної профілактики правопорушень здійснюються в системі виховної та соціально-психологічної роботи, під якою розуміють систему організаційних, інформаційних, психологічних, педагогічних, правових, культурнопросвітницьких і військово-соціальних заходів, спрямованих на формування і розвиток у воїнів професійно необхідних морально-бойових якостей, належного стійкого морально-психологічного стану військових колективів, що має сприяти високій бойовій та мобілізаційній готовності органів управління, з'єднань і частин, високому рівню бойової і оперативної підготовки, зміцненню військової дисципліни і правопорядку, згуртуванню військових колективів для забезпечення підготовки та виконання військами (силами) покладених на них завдань [11, с. 9].

Індивідуальна виховна робота у Збройних Силах України є одним із видів військового виховання, який реалізує його головний принцип – індивідуальний підхід до підлеглих. За своєю загальною сутністю він передбачає систему цілеспрямованого вивчення особливостей особистісної сфери підлеглих та педагогічної взаємодії (впливу) з ними в інтересах ефективної військово-професійної підготовки, різноманітного виховання та розвитку, із врахуванням їх психічних, психологічних, інших можливостей та вимог військової служби.

Під індивідуальною виховною роботою розуміється системна, цілеспрямована психолого-педагогічна діяльність командирів (начальників), їх заступ-

ників, медичних працівників, психологів та інших учасників навчально-виховного процесу щодо впливу на психіку та поведінку військовослужбовця з урахуванням індивідуально-психологічних, психофізіологічних, соціально-демографічних та інших особливостей, умов повсякденного життя та службової діяльності в інтересах його всебічного вивчення та розвитку для успішного виконання завдань за призначенням.

Статут внутрішньої служби Збройних Сил України визначає загальні обов'язки командирів (начальників) та обов'язки посадових осіб (від командира бригади до заступника командира роти з виховної роботи) з організації і проведення індивідуальної роботи з військовослужбовцями.

Метою індивідуальної виховної роботи з особовим складом вважається глибоке і всебічне вивчення та знання посадовими особами індивідуальних особливостей військовослужбовця, ступеню їх впливу на психіку і поведінку конкретної особистості та своєчасне реагування на їх зміни, актуалізація наявних позитивних, зниження інтенсивності прояву негативних рис особистості в інтересах підвищення ефективності службової діяльності та забезпечення особистої дисциплінованості.

Особливу увагу при проведенні індивідуально-виховної роботи спрямовують на: військовослужбовців, які перебувають у стані психоемоційного збудження; які звертаються за психологічною допомогою; які вчинили протиправний вчинок, грубе порушення військової дисципліни; які притягнуті до кримінальної відповідальності без позбавлення волі.

До основних форм індивідуальної виховної роботи відносять: індивідуальну бесіду, психологічну допомогу, індивідуальне завдання, доручення, індивідуальний контроль.

У керівних документах з організації виховної роботи у Збройних Силах питання профілактики правопорушень на індивідуальному рівні чітко не окреслені. Індивідуальна профілактика правопорушень не виділена в окремий напрямок діяльності, не конкретизовані об'єкти профілактики правопорушень. Об'єктом індивідуально-виховної роботи є всі (без винятку) військовослужбовці. В окремому порядку індивідуально-виховна робота проводиться з військовослужбовцями, які мають певні ознаки, які вказують на схильність до правопорушень. Разом з цим залишились поза увагою велика група осіб з підвищеним ризиком вчинення правопорушень у майбутньому:

– працівники Збройних Сил України, які при здійсненні службових обов'язків своїми діями або бездіяльністю вчиняють правопорушення, що не містять ознак злочину;

– військовослужбовці, які при здійсненні службових обов'язків своїми діями або бездіяльністю вчиняють правопорушення, що не містять ознак злочину (в т.ч. були притягнуті до адміністративної, матеріальної відповідальності).

Висновки. Практична діяльність щодо попередження злочинності не може здійснюватися за відсутністю чіткої системи, без визначення необхідних понять, принципів, підстав, чіткої регламентації порядку її здійснення.

Сьогодні значна частина питань організації запобігання злочинам не регулюється законом, а передбачається лише рядом відомчих нормативних

актів, в яких даються визначення поняття, об'єктів, суб'єктів індивідуальної профілактики, їх повноважень щодо прийняття рішення та проведення заходів профілактики, основних методів індивідуальної профілактики та порядку їх застосування, конкретизовано підстави щодо здійснення такої діяльності, порядок перевірки повноти та достовірності інформації про відповідних осіб, документальне забезпечення профілактичних заходів, порядок ознайомлення особи з результатами індивідуальної профілактики.

На даний час у Збройних Силах України недостатньо використовуються можливості щодо попередження злочинів на індивідуальному рівні.

Здійснення індивідуальної профілактики в системі індивідуально-виховної роботи серед військовослужбовців Збройних Сил України не в повній мірі відповідає теоретичним основам індивідуального попередження злочинів, які ґрунтуються на:

- правовому закріпленні порядку здійснення такої діяльності;
- цілеспрямованості, визначення основної її мети – направленості саме на попередження злочинів;
- обмеження числа суб'єктів здійснення індивідуальної профілактики;
- чіткому визначенні повноважень суб'єктів та регламентації їх діяльності;
- визначенню критеріїв віднесення осіб до об'єктів індивідуальної профілактики;
- визначення підстав проведення індивідуальної профілактики відносно конкретних осіб.

Відповідно до Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 р., пріоритетними шляхами розв'язання проблеми організації профілактики правопорушень передбачено вдосконалення нормативно-правової бази з питань правоохоронної діяльності та профілактики правопорушень, провадження діяльності щодо запобігання злочинності в Україні з обов'язковим урахуванням результатів вітчизняних наукових досліджень та міжнародного досвіду протидії різним видам злочинності.

У зв'язку із цим доцільно переглянути підходи до організації та проведення індивідуальної профілактики правопорушень у Збройних Силах України з урахуванням наукових надбань кримінології та позитивного досвіду інших центральних органів виконавчої влади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Зелінський А.Ф.* Кримінологія: Курс лекцій / А.Ф. Зелінський. – Харків, 1996. – 259 с.
2. *Голіна В.В.* Попередження злочинності: Конспект лекції. – Х. : Укр. юрид. академія, 1994.
3. *Іванов Ю.Ф.* Кримінологія: Навч. посіб. / Ю.Ф. Іванов., О.М. Джу́жа. – К. : Вид. ПАЛІВОДА А.В., 2006. – 264 с.
4. Кримінологія / Под ред. В.Н. Бурлакова и Н.М. Кропачева. – СПб. : Питер, 2002. – С. 179.

5. Криминология: Учебник для вузов / Под общ. ред. д. ю. н., проф. А.И. Долговой. — 3-е изд., перераб. и доп. — М. : Норма, 2005. — 912 с.

6. *Закалюк А.П.* Курс сучасної української криминології: теорія і практика: у 3-х кн. — К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. — Кн. 1: Теоретичні засади та історія української криминологічної науки. — 424 с.

7. Криминология: Учебник для вузов / Под ред. проф. В.Д. Малкова — 27-е изд., перераб. и доп. — М. : ЗАО «Юстицинформ», 2006. — 528 с.

8. Наказ Державної митної служби України від 24.05.2004 № 380 (зарєєстровано в Міністерстві юстиції України 13.07.2004 за № 875/9474).

9. Про затвердження Інструкції про порядок забезпечення підрозділами управління внутрішньої та власної безпеки профілактики правопорушень у сфері службової діяльності військовослужбовців та працівників Державної прикордонної служби України: Наказ Адміністрації Державної прикордонної служби України від 27.03.2006 № 235.

10. Про затвердження Положення про профілактику правопорушень, пов'язаних із здійсненням службової діяльності працівниками Державної міграційної служби України: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 25.05.2012 № 452.

11. Виховна робота у Збройних Силах України: Підруч. / [А.О. Кобзар, О.В. Копаниця, В.М. Грицюк та ін.]; за заг. ред. Б.П. Андрєсюка. — Чернівці : Місто, 2011. — 408 с.

Бакун В.І. Проблемні питання індивідуального попередження злочинів у Збройних Силах України

У статті розглядаються проблемні питання індивідуального попередження злочинів у Збройних Силах України.

Ключові слова: *індивідуальне попередження, профілактика, злочини.*

Бакун В.И. Проблемные вопросы индивидуального предупреждения преступности в Вооруженных Силах Украины

В статье рассматриваются проблемные вопросы индивидуального предупреждения преступлений в Вооруженных Силах Украины.

Ключевые слова: *индивидуальное предупреждение, профилактика, преступления.*

Bakun V.I. Problematic issues of individual crime prevention in the Armed Forces of Ukraine

The article deals with the problematic issues of individual prevention of crime in the Armed Forces of Ukraine.

Keywords: *individual warning, prevention, crime.*

Стаття надійшла до редакції 15.05.2013.